

אביעד שלמה מוריה

גובה עשרים אמה במבוי ובסוכה

פתיחה

שתי מסכתות בסדר מועד נפתחות במקרה דומה ובמחלוקת שווה – מסכת עירובין ומסכת סוכה:

”מבוי שהוא גבוה למעלה מעשרים אמה ימעט רבי יהודה אומר אינו צריך” (עירובין ב.).

”סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה רבי יהודה מכשיר” (סוכה ב.).

במאמר זה בכוונתי לבחון דרך הגמרות השונות את משמעותו של גובה עשרים אמה בכלל, ובפרט בשני המבנים הללו. מתוך כך, ננסה להבין את המשמעויות שיש לפירושים השונים בפסול עשרים אמה על הבנת דרכי התיקון של המבוי; ואת הקשר, אם קיים, בין המבוי לסוכה. שיטת הלימוד מתמקדת בסוגיות התנאיות והאמוראיות בנסיון להתחקות אחר העקרונות העומדים מאחרי דבריהם, ולכלול כל שיטה כאחת. כיוון שהמאמר נעשה ברובד הלמדני העיוני, אין בו התייחסות למחלוקות בפירוש ובפרטי הדינים העולים במפרשים ובפוסקים והוא בגדר הצעה וקריאת כיוון לפרשנות עקרונית שורשית של הסוגיא. את הרעיונות שיעלו כאן ניתן וראוי להמשיך ולפתח, ולבחון את מקומם גם בפרשנות ובפסיקה המאוחרים יותר.

מקור גובה עשרים

בין במבוי ובין בסוכה שייכים שני דינים שווים בגובהם – גובהם המינימאלי הוא עשרה טפחים, וגובהם המקסימאלי הוא 20 אמה. אמנם, רבינא ורב אשי בחרו לבחון את המקור לכל אחת מהמידות הללו במסכת אחרת: את מקור דין עשרים אמה מביאה הגמרא כבר כאן, בעירובין, ואילו עם הדיון במקור דין עשרה טפחים – השייך גם הוא לדיני רשויות של שבת באופן מהותי! – מחכה הגמרא עד מסכת סוכה (ד-ה:). נראה להציע, כי למרות ששני הדינים שייכים בשני התחומים, כל אחד מהם קשור באופן מהותי יותר לאחד מהם. את מאמרנו נפתח בבחינת משמעותו של גובה עשרים אמה והשפעתו על הכשר המבוי. אמר רב יהודה אמר רב חכמים לא למדוה אלא מפתחו של היכל ורבי יהודה לא למדה אלא מפתחו של אולם דתנן פתחו של היכל גבהו עשרים אמה ורחבו עשר אמות ושל אולם גבהו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמות ושניהן מקרא אחד דרשו (ויקרא ג) ושחטו פתח אהל מועד (עירובין ב.).

רב טוען כי גובה מבוי נלמד מפתח ההיכל או האולם שבמקדש, שנקרא בפסוק 'פתח'. לעומת הגמרא בסוכה, המפרטת רבות על אופן הלימוד של גובה עשרה טפחים מן הארון, הכפורת והכרובים, ואף מראה את הקשר שלו לסוכה: הן בתוכן – שלא ירדה שכינה מתחת לעשרה, והן בלשון 'סוככים'; כאן, בעירובין, אין פירוט למהלך מלבד השימוש במילה 'פתח', ומשמעות הקשר שמציע רב בין מבוי למבנה המשכן נותר כפרוץ (מרוח אחת לפחות) לעיין בו.

במהלך העיון של הגמרא בשיטתו, עומדת הגמרא על כך שיש הבדל בין משכן – עליו נאמרה לשון 'פתח' בפסוק – לבין המקדש ממנו לומד רב את מידותיו של הפתח: "הא כי כתיב והיא במשכן כתיב אלא אשכחן מקדש דאיקרי משכן ומשכן דאיקרי מקדש" (עירובין ב.). הנחת המוצא היא ש'משכן' הוא אהל מועד

שבמדבר ו'מקדש' הוא מבנה הקבע שבירושלים. למסקנה, הגמרא מביאה פסוקים שמוכיחים כי אין הפרדה מלאה ביניהם, ובעצם גם במדבר היה צד של 'מקדש' – מבנה קבע, ובבית ה' בירושלים גם היה מימד של 'משכן' עראי. עובדה זו מזמינה אותנו להבין לעומק את משמעות ההבדל שבין 'מקדש ל'משכן'. נראה כי 'מקדש' משמש כ'המקום אשר יבחר ה', מקום הקבע בו מוקרבים הקרבנות והעם עובדים את ה'; לעומת ה'משכן' העראי המשמש את השכינה של ה' בתוך ישראל, מקום מגוריו בקרב העם, שבשל תלותו במעשי העם ובטהרתם מחטא, עליו להיות עראי. גם המשכן במדבר, שימש למקום קרבנות בלעדי ('ולא יזבחו עוד לשעירים'), אבל עיקרו היתה השכינה המלווה את ישראל; וגם המקדש בירושלים, למרות היותו בעיקר מקום עבודה ותפילה, נשאר בעראיותו התלויה במעשי ישראל, וגם בו שרתה שכינה.

הפסוק המזכיר את פתח אהל מועד, עוסק בקרבנות, שהם חלק מעבודת ה'מקדש'. לכן ננסה לבודד את חלק ה'מקדש' במבנה שהיה במדבר, ולזהות בו את ה'פתח'. אם נשאל את עצמנו מהו חלק הקבע של מבנה המשכן נמצא כי אלו קרשי המשכן, המשמשים כמבנה קבע, ועליהם מונחים היריעות העראיות המכונות 'משכן' ו'אהל' ו'מכסה'. לחיזוק זיהוי זה נביא את דברי הירושלמי על מלאכת בונה במשכן, שם טוען רבי יוסי כי תקיעת קרשי המשכן על האדנים היתה בניה של קבע למרות ה'עראיות' של הנדודים במדבר: "מה בניין היה במשכן? שהיו נותנין קרשים על גבי אדנים. ולא לשעה היתה? א"ר יוסי, מכיון שהיו חונים ונוסעים על פי הדיבור כמי שהיא לעולם." (ירושלמי מסכת שבת פ"ז ה"ב ופ"ב ה"א). יתר על כן – כאשר מנסה רבי יוחנן, במקום אחר, לישוב את היות משכן שילה משכן מצד אחד אך גם 'בית' מצד שני, הוא מסביר כי רק קירות משכן שילה היו בנויים אבן – כתחליף לקרשים – ומעליהם פרשו את היריעות: 'לא היתה שם תקרה אלא אבנים מלמטן ויריעות מלמעלן' (זבחים ק"ח).

מקרשי המשכן, אם כן, ניתן ללמוד כי מבנה הקבע הבסיסי עשוי משלוש מחיצות בלבד. צורתם של קרשי המשכן ושל האבנים במשכן שילה, היא בדיוק צורתו של המבוי הסתום – שלוש מחיצות הפרוצות מרוח אחת ומלמעלן. המקדש, אם כן, עיקר צורתו כמעין מבוי המוביל אל 'בית' קדש הקדשים, שם מונח הארון – המכונה גם הוא 'המקדש'. על פי רב, החידוש שלמדו התנאים בשלב הראשון, מהפסוק 'ושחטו פתח אהל מועד', הוא עצם האפשרות לכנות את צדו הרביעי, הפרוץ, של המקדש כ'פתח'. הגדרתו כפתח היא המאפשרת לנו להפריד גם בשבת את שטח המבוי מרשות הרבים, ולאפשר את הטלטול בו ואת שיתופו.

אמנם, בחינת מבנה הקבע במשכן בלבד, עדיין לא נותנת לנו את המידות וההגדרות המאפשרות לנו להגדיר את הפרצה הזו כפתח. על מנת לבחון את גבולות ההיתר הזה הולכים התנאים לתבנית המקדש המורחב שנבנה כלו כבית קבע, ובודקים עד כמה ניתן היה להרחיבו מבלי לאבד את שם הפתח שלו. במקדש, על פי רבנן, ההיכל הוא החלל המשמר עדיין את צורת המבוי המקורית, בה האורך יתר על הרוחב. מתוך הבנת חשיבות צורת המבוי של המקדש כצורה בסיסית של מבנה היוצרת גם ייחוס ישיר של הפתח אל קדש הקדשים, בולטת העובדה כי לעומת גובה המקדש כולו – שמגיע עד שלושים אמה – הן הדביר והן פתחו של היכל הוגבלו עד גובה 20 אמה בלבד. לא רק זה, אלא שלמרות שהדביר עצמו גם הורחב ל-20 אמה כדי לשמור על ריבועו, פתח ההיכל הוגבל לרוחב עשר אמות ולא יותר. מכאן לומדים רבנן שגם אם פרצת מבוי ברוח רביעית יכולה להחשב פתח, עקרון זה מוגבל עד 20 אמה גובה, ולרוחב – עד עשר אמות.²

לשיטת רבי יהודה מוצעים שני כיוונים בשיטת רב:

ורבי יהודה סבר היכל ואולם קדושה אחת היא וכי כתיב פתח אהל מועד אתרוייהו הוא דכתיב ואיבעית אימא לר' יהודה נמי קדושת אולם לחוד וקדושת היכל לחוד והכא היינו טעמא דרבי יהודה דכתיב אל פתח אולם הבית (עירובין ב.)

¹ בהמשך סוגייתנו – עירובין ב-ב:

² נראה, כי לולא מהלך זה קשה להבין מדוע שפתח ההיכל ישמש כמודל מקסימאלי לפתח. מציאות פתח כלשהו בגובה עשרים, לא אומרת שזהו הגודל המקסימאלי, לולא שאתה מבחין בכך שהוא הוגבל לכך במיוחד.

האפשרות הראשונה היא שרבי יהודה מסכים עם כל המהלך עד כה, וגם הוא מגדיר את הגדלים הראויים לפתח על פי מבנה המקדש האידיאלי. אלא שהוא לא רואה את הקשר המהותי בין 'פתח אהל מועד' דווקא לצורת המבוי בעל שלוש הדפנות המוביל אל קדש הקדשים. הוא מוכן לקבל שגם האולם – שרחבו גדול מארכו ואין צורתו צורת מבוי – יהיה מיוחס לצד הפנימי של המקדש וקדוש בקדושת ההיכל.³ האפשרות השנייה היא שהוא מסכים עם ההפרדה של האולם ממבנה ההיכל והמקדש, אבל מזהה ריבוי נוסף מתיאור המקדש בספר יחזקאל, הקורא גם לפתח האולם בשם 'פתח' למרות שאינו חלק מן המבנה המרכזי. ההבדל בין השיטות ברבי יהודה יתבטא אולי בשאלה האם דרישת הפתח היא חלק מובנה מהגדרת המבנה, או שמא המבנה שלם גם כאשר פרוץ מצד אחד, וכל שנדרש הוא פתח העומד בפני עצמו שיסמן מעבר בין חוץ לפנים. דינים של פתח כזה למבוי ניתן ללמוד גם מפתח שאינו שייך למבנה שלם. מבחינת רבי יהודה, בשתי האפשרויות שהוצגו, קריאת הרוח הפרוצה של המקדש בשם 'פתח' מחדשת קודם כל כי ניתן להחיל שם פתח גם על רוח רביעית פרוצה, אך לא בהכרח שתהיה הגבלה של גודל מקסימאלי לאותו הפתח. פתח האולם ממנו לומד זאת רבי יהודה, הותאם ברחבו לרוחב ההיכל והדביר המהוים את צורת המבוי של מקדש שלמה. באופן זה נשאר הפתח מכוון ומיושר כפתוח אל עבר קודש הקדשים, אך למרות זאת, לא הוגבל גבהו והוא הגיע עד ארבעים אמה,⁴ גבוה יותר אפילו מן ההיכל. ניתן אף לתרץ מכך את הבנת רב ברבי יהודה – הגמרא מקשה, שלכאורה לדעת רב ראוי היה שגם רבי יהודה יגביל את גובה הפתח כגובה פתח האולם, ארבעים אמה, והוא הרי לא עושה זאת: ואכתי ר' יהודה מפתחו של אולם גמר והתניא מבוי שהוא גבוה מכ' אמה ימעט ורבי יהודה מכשיר עד מ' ונ' אמה ותני בר קפרא עד מאה (עירובין ב:). לפי מה שראינו כאן, ניתן לומר שמן האולם נלמד כי פתח המבוי יכול להיות פרוץ ורחב כרוחב המבוי, אך שם 'פתח' שחל עליו מביא בסופו של דבר להרחיב את דינו להיות ככל פתח אחר, או כלשון הגמרא בתירוץ של רב חסדא שם – 'כפתחי מלכים'.⁵

לסיכום שיטת רב, גובה עשרים נלמד בדרשה מן הפסוק, באופן המלמד על המידות המקסימליות (והמינימליות) המהותיות למבנה האידיאלי. הן במבוי והן בסוכה, מטרתנו היא ליצור מבנה בעל אופי של מגורים או שימוש דיורין. המקורות המרכזיים בתורה לצורתו של מבנה ומידותיו, הם המשכן והמקדש, ומהם למדים על ההגדרות התורניות האידיאליות לכל מבנה בעל משמעות הלכתית, כגון חצר בית סאתים הנלמדת מחצר המשכן⁶, או עשרה טפחים גובה להפרדת רשויות הנלמדים מהארון, הכפורת והכרובים.⁷ על ידי יחוס גובה עשרים אמה למידות המקדש מבין רב את מידת עשרים אמה כמידה מהותית בגובה המבנה, שיש לה השפעה על הגדרתו.

לעומתו, מובאת בהמשך הגמרא שיטת רב נחמן בר יצחק:

רב נחמן בר יצחק אמר ... לרבנן קורה טעמא מאי משום היכרא והאי דקתני יתר מפתחו של היכל סימנא בעלמא (עירובין ג.)

רב נחמן בר יצחק עוקר את המשמעות המהותית של גובה עשרים, ופוטר את הקשר לפתח ההיכל כ'סימן בעלמא'. לדעתו, גובה עשרים אינו נלמד מן התורה ממבנה אידיאלי כלשהו. המבוי תקין כמבנה

³ שיטה זו תואמת לדעתו של רבי יהודה בכלל בהגדרת דירה (הן בסוכה, והן בעירובין ובשבת), שנותן דגש גדול יותר על אופן השימוש במקום ועל הדיורין בפועל, ופחות על צורתו של המבנה. (ראו למשל בסוכה פ"א מ"ב; ברייתא בשבת ו:; ובסוגיא בעירובין יז.) כך, למרות שהאולם שובר את צורת המבוי, השימוש בו הוא שימוש של מבוי כחדר המוביל אל תוך הקודש, והוא נחשב כמקום אחד עם ההיכל.

⁴ או עד חמישים אמה, אם נלמד מאולמות השערים במקדש יחזקאל: חֲמִשִּׁים אָמָה אַרְבֵּי וָרֹחַב חֲמֵשׁ וָעֶשְׂרִים אָמָה (יחזקאל מ', כה). משם גם הפסוק ממנו אולי לומד רבי יהודה שם 'פתח' לאולם.

⁵ מעניין שגם בנוגע לדיון גובה עשרה טפחים רבי יהודה מתרחק מן ההגדרה האובייקטיבית כמוגדרת על ידי המקדש, ומסתפק ב'הלכה למשה מסיני'.

⁶ עירובין כג:

⁷ סוכה ד-ה:

בפני עצמו, ואילו הגבהתו מעל עשרים אמה אינה משנה את הגדרת המבנה, אלא רק משפיעה על היכולת הטכנית לראות את חלקו העליון מן הקרקע. בעצם, לא גובה המבוי הוא שחשוב, אלא גובה הסימן שניתן עליו – הקורה. הקורה שניתקנה להיות על גבי המבוי, נועדה לשמש בשיטתו כהיכר למשתמשים במבוי מתי הם עוברים ממנו לרשות הרבים ולהיפך⁸. אם לא יצליחו לראותה, היא תאבד את משמעותה. ניתן להבחין כי שתי השיטות מבינות באופן פשוט כי 'מבוי' האמור במשנה שהוא 'גבוה למעלה מעשרים אמה', כולל כבר את הקורה שעליו. בשיטת רב הדבר מתבקש, שכן הוא רואה בקורה חלק מובנה מהמבוי המסייע בהגדרתו. בשיטת רב נחמן בר יצחק, לעומת זאת, יש לפרש מדוע נקראה הקורה, אותה תקנו חכמים על גבי המבוי לשם היכר בלבד, בשם 'מבוי'. יתכן כי לשיטתו, שם 'מבוי' שייך רק כמושג הלכתי, ולא כמושג יומיומי אנושי. אם כן, בשימושו במשנה הוא מוגדר מראש יחד עם כל האלמנטים הנדרשים בו בהלכה, שכן אין הוא מבוי 'כשר' עד שלא תהיה בו הקורה. בהמשך נציע כי ישנה גם שיטה שלישית בהבנת המושג 'מבוי' המשנה.

נסכם כי ישנן שתי דעות במשמעות גובה עשרים אמה – האחת, לה נקרא השיטה המהותית, טוענת שגובה זה נלמד מן המקדש ומשפיע על הגדרת המבנה; והשנייה, לה נקרא השיטה הטכנית, קובעת שאין העין האנושית שולטת מעל גובה עשרים. הבדל זה, בין משמעות טכנית למהותית בגובה עשרים, ניתן לראות גם במחלוקת לגבי דין זה בסוכה. נענין בדעות המפורטות שם, ונראה כיצד הן משליכות על הבנת הדין גם במבוי:

מנה"מ אמר רבה דאמר קרא (ויקרא כג) למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל עד עשרים אמה אדם יודע שהוא דר בסוכה למעלה מעשרים אמה אין אדם יודע שדר בסוכה משום דלא שלטא בה עינא רבי זירא אמר מהכא (ישעיהו ד) וסוכה תהיה לצל יומם מחורב עד עשרים אמה אדם יושב בצל סוכה למעלה מעשרים אמה אין אדם יושב בצל סוכה אלא בצל דפנות א"ל אביי אלא מעתה העושה סוכתו בעשתרות קרנים הכי נמי דלא הוי סוכה א"ל התם דל עשתרות קרנים איכא צל סוכה הכא דל דפנות ליכא צל סוכה ורבא אמר מהכא (ויקרא כג) בסוכות תשבו שבעת ימים אמרה תורה כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי עד עשרים אמה אדם עושה דירתו עראי למעלה מעשרים אמה אין אדם עושה דירתו עראי אלא דירת קבע א"ל אביי אלא מעתה עשה מחיצות של ברזל וסיכך על גבן הכי נמי דלא הוי סוכה א"ל הכי קאמינא לך עד כ' אמה דאדם עושה דירתו עראי כי עביד ליה דירת קבע נמי נפיק למעלה מכ' אמה דאדם עושה דירתו עראי כי עביד ליה דירת עראי נמי לא נפיק. (סוכה ב.)

שלוש דעות מביאה הגמרא, כל אחת מהן פוסלת סוכה גבוהה מסבה שונה, ודרכן כל אמורא מדגיש עקרון אחר שלדעתו הוא הוא העקרון המנחה במצוות הסוכה.

על פי רבה, מטרת מצוות הישיבה בסוכה היא כ'טעמא דקרא' - 'למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל'. זוהי מצוות זכרון, ואין זכרון ללא הכרה תודעתית. על פי הבנתו, מהותה של מצוות סוכה תלויה בראיית הסכך וזכרון משמעותו - על ידי ראייתו יזכרו ישראל בהושבתם תחת סוכות במדבר, ענני כבוד או סוכות ממש. על כן, מוקד מבנה הסוכה הוא הסכך, החומר ממנו הוא עשוי וגידור הישיבה תחתיו. כמו שיטת רב נחמן בר יצחק בעירובין, גם מבחינת רבה הבעיה בגובה של 20 אמה היא המשמעות הטכנית⁹ של המרחק מן העין - גובה כזה מוגדר כמנותק ממה שתחתיו והאדם לא יכול לחבר עצמו אליו תודעתית כאשר יושב או עובר תחתיו. שיטה זו, מבינה את המילה 'סוכה' במשנה כ'סכך', כיוון שהוא עיקר המבנה ההלכתי. כך גם עולה מהתאמתה בעמוד הבא לשיטת רבי יאשיה, שמעמיד את הדין

⁸ הבנה זו, הקרויה 'קורה משום היכר' מתבררת היטב בדף יב.; שם מבהירים לשיטת רב יהודה ורבה, כי קורה ללא לחי אינה מתירה את המבוי בטלטול, כי היא איננה משפיעה על הגדרת המבוי.

⁹ חשוב לדייק – הסיבה שצריך לראות את הסכך כאשר יושבים תחתיו היא בודאי סיבה מהותית, רק ההשפעה של גובה עשרים אמה על הסוכה היא טכנית. בכך שטכנית אין הסכך נראה לעין, נגרם לסוכה פסול מהותי בקיום מצוות הישיבה בה.

במשנה רק במקרה שהסכך עצמו עומד בגובה עשרים, הרחק מן הדפנות, ומסתבר שהוא קורא את המשנה כאילו כתוב בה: 'סכך שהוא גבוה למעלה מעשרים אמה פסול'.

ר' זירא, לעומת זאת, לוקח את מהות הסוכה שלב אחד פנימה. הוא אינו מסתפק בהיותה מכשיר טכני לזכרון הסוכה מלפני שנים, אלא מנסה להבין את מהות הסוכה - והוא עושה זאת על ידי 'גזירה שווה' מסוכת הישועה, שמתוארת בישיעה עם המטרה להיות 'לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר'. על פי זה, העיקרון שמובע כבר בציווי 'בסכות תשבו שבעת ימים' כאילו אומר - שבו במקום המוגן על ידי סכך (=תריס, מגן). עניין הזכרון של הסוכות במדבר מתבטא איפוא לא רק בזכרון עצמם של הסוכות, אלא בזכרון ההגנה הא-להית על ישראל בדרכם ממצרים¹⁰. אי לכך, הבעיה העקרונית שבסוכה גבוהה נוגעת לטיב ההגנה על החלל שבתוכה - אם הוא אינו מוגן מן הסכך, הוא אינו מבטא את שכבת ההגנה הא-להית מלמעלה. על פי רבי זירא, בעיית הגובה יוצרת פגיעה מהותית באופי המבנה - הסכך הגבוה מנותק מן חלל הקרקע בו יושב האדם, ולא ניתן להחשיבו כתקרה לחלל הפנימי.

גם רבא מתייחס לשאלה "מהי סוכה", והוא דוקא מגדיר את הסוכה על פי עצם המצווה: לשבת בסוכה שבעה ימים. הוא אינו מקשר את המצווה ביחס ישיר דוקא לסכך - אם בחומר ואם ביעוד הגנתי - אלא לניגוד הכללי שבין הסכה, כדירת העראי, לבין בית הקבע¹¹. ה' דורש מהעם לצאת מבית הקבע ולגור במבנה זמני לשבעה ימים. גם על פי רבא, גובה הסוכה משפיע מהותית על מבנה הסוכה. לדעתו, גובה עשרים אמה פוגע בהגדרת הסוכה כדירת עראי. אמנם, ההבדל בין רבא לרבי זירא הוא במוקד - רבי זירא מתייחס לגובה כמשפיע על היחס בין סכך התקרה לחלל שתחתיו, ואילו רבא מבין כי בעית הגובה משפיעה על הדפנות, עיקר המבנה, שגובהן מנתק אותן משם דירת עראי¹².

יוצא שהדעות מחולקות לשתים שהן שלוש. מן הצד האחד עומד רבא, הסובר כי גובה עשרים הוא עניין טכני המשפיע בתחום האנושי של מראית העין, ומן הצד השני רבא ורבי זירא, הרואים בגובה זה עניין מהותי בהגדרת מבנה הסוכה. המחלוקת משתקפת היטב בקושיות שמקשה אביי על שני האחרונים - אביי, שמצדד ברבא, תופס גם את דעות החולקים כמבטאות בעיות טכניות מעשיות הפוגעות בקיום המצווה, ובאופן זה הוא מקשה עליהם. רבי זירא ורבא לעומת זאת, מתרצים ומסבירים את דיניהם ברובד העקרוני המשפיע על מבנה הסוכה עצמו, שהבעיות הטכניות לא רלוונטיות לגביו¹³.

¹⁰ כך גם במקומו של החג כאחרון הרגלים וחגי תשרי, מבטאת הסוכה ישיבה 'בצלל דמהימנותא', בהגנת 'כי יצפנני בסכה', שם שומר א-להים את ישראל מיד לאחר משפטו ומלוכתו בחגי החודש השביעי.

¹¹ ניגוד זה משתקף בתנ"ך במקומות רבים. ביעקב ויגן לו בית ולמקנהו עשה ספת (בראשית ל"ג, יז), בסוכות מחנה מלחמה הארון וישראל ויהודה ישבים בסכות ... ואני אבוא אל ביתי? (שמו"ב י"א, יא) וביונה, היוצא מן העיר ובונה לו סוכה (יונה ד', ה). גם לעתיד לבא, בעמוס, מתואר המעבר מחורבן 'בית ישראל' הגאה והבטוח, להקמת 'סכת דוד', הנופלת, דירת העראי התלויה בה' (עמוס ט', יא).

¹² הבנה זו ברבא מתחזקת על ידי דעתו הייחודית בקורה/סכך שחצים מעל 20 וחצים מתחת 20: "רבא אמר זה וזה כשר חלל סוכה תנן חלל מבוי תנן" (עירובין ד). מבחינת רבא מדידת גובה עשרים שיכת לדפנות ולא לקורה או לסכך, ולכן כל עוד החלל עד התקרה הוא בדיוק 20 או פחות, אין בעיה.

¹³ ידידנו ר' שלמה ליפשיץ, הציע כי ניתן לזהות את שתי השיטות הללו גם בנוגע לנר חנוכה. הגמרא בשבת כב. מביאה: "אמר רב כהנא דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום נר של חנוכה שהניחה למעלה מכ' אמה פסולה כסוכה וכמבוי". האפשרות המקובלת היא להבין כי מדובר באיסור הנוגע לשליטת העין - מטרתו של נר חנוכה הוא לפרסם את הנס, ואם לא שלטא ביה עינא אין זה מועיל. אמנם, גם לשיטת רב הלומד את גובה 20 מפתחו של היכל, וכפי שראינו בשיטות רבי זירא ורבא בסוכה, ניתן להציע שגובה עשרים קשור להדלקת נר החנוכה דוקא בפתח ביתו, ואם מדליקו גבוה מכך, הוא יוצא מתחום הפתח וכבר אינו משתייך לבית היהודי אותו הוא בא לפרסם.

בעקבות מה שראינו, מתבקש להציע זהות ועקביות בתפיסות השונות של גובה עשרים אמה במבו ובסוכה. הגמרא עצמה מזהה מיד כי דעתו של רב נחמן בר יצחק בעירובין מתאימה עם שיטתו של רבה בסוכה, אך בתחילה היא דוקא מקשה על האפשרות הזו:

אי סבירא ליה הא דרבה דאמר רבה כתיב (ויקרא כג) למען ידעו דורותיכם כי בסכות הושבתי עד עשרים אמה אדם יודע שדר בסוכה למעלה מעשרים אמה אין אדם יודע משום דלא שלטא ביה עינא אלמא גבי סוכה נמי בהיכרא פליגי איפלוגי בתרתי למה לי צריכא דאי אשמעינן גבי סוכה בהא קאמר ר' יהודה כיון דלישיבה עבידא שלטא ביה עינא אבל מבוי דלהילוך עביד אימא מודה להו לרבנן ואי אשמעינן בהא קאמר רבנן אבל בהך אימא מודו ליה לר' יהודה צריכא (עירובין ג.).

הגמרא מבינה שאם בסוכה ובמבוי קיימת אותה הדרישה לראות את חלקם העליון, כל אחד מהם מסיבותיו הוא, הרי שהמחלוקת בין רבי יהודה לרבנן היא רק על ההגדרה הטכנית של גובה עשרים כפוגע בשליטת העין. ממחלוקת בדיני מבוי או סוכה, הופכת המחלוקת למחלוקת עניינית בגובה עשרים, ואם כן אין צורך לחזור עליה פעמים. הגמרא מתרצת שכן ישנו הבדל קל בין מבוי לסוכה באופן שליטת העין – בזה נדרשת ראייה בהליכה ובזה ראייה בישיבה, ולכן חשוב היה להבהיר כי המחלוקת עומדת בשני המקרים. לעומת זאת, זיהוי בין דעת רב בעירובין ושיטות רבי זירא ורבה בסוכה לא יתקל באותה הבעיה, כיוון שלמרות שנותר הדיון במשמעות גובה עשרים להגדרת המבנה, סוכה ומבוי הם עולמות שונים וצריך לחבר כל אחד מהם בנפרד לדרישות המבנה שלו. יתכן אפילו כי שאלת ההגדרה המבנית של סוכה ומבוי מהווה חלק מן המחלוקת בין רבנן לרבי יהודה¹⁴.

דוגמא למשמעות מעשית של ההבדל בין השיטה הטכנית למהותית בדין עשרים אמה, מתבטאת במחלוקת נוספת בין אב"י לרבה, המופיעה במסכתנו:

אמר אב"י משמיה דרב נחמן אמת סוכה ואמת מבוי באמה בת חמשה אמת כלאים באמה בת ששה ... ורבה משמיה דר"נ אמר כל אמות באמה בת ששה אלא הללו שוחקות והללו עצבות. (עירובין ג.)

אב"י מגדיר כי כל מדידת אמות הן במבוי והן בסוכה, נעשית באמה בת חמישה טפחים. הגמרא בהמשך מדייקת שהדינים היחידים הרלוונטיים לקביעתו של אב"י הם גובה עשרים אמה, דופן עקומה בסוכה, ורוחב עשר אמות של פרצה במבוי. בעיון רחב בדיני סוכה ומבוי ניתן לזהות כי כמו במחלוקת לגבי גובהם, גם בדיני רוחב פרצה ודופן עקומה קיימת אותה מחלוקת העקרונית ביניהם – בשאלה האם הם נקבעו באופן מהותי הגדרתי, או באופן אנושי; ולא כאן המקום להרחיב¹⁵.

מן הגמרא עולה, כי הן אב"י והן רבה מסכימים כי יש למדוד את האמות הללו לחומרה, אלא שאב"י מוכן להחמיר על ידי שינוי עקרוני בספירת האמות, ואלו רב מוכן להתגמש רק ברמה של שוחקות ועצבות, ולשמור על המידה העקרונית. מחלוקת זה עולה יפה לפי מה שראינו. מצידו של אב"י מידת 20 אמה אינה מידה מהותית שנלמדת מן התורה, אלא הגדרה אנושית. אמנם הגדירו 20 אמה, אבל ניתן להחמיר ולמדוד אותן גם על ידי אמות קטנות יותר מבלי לחטוא לעיקרה של הגזרה – שמירת הקורה

¹⁴ יתכן היה לפרש שרבי יהודה מסכים עם רבנן לגבי הגדרת מבנה עם עשרים אמה, אלא חולק עליהם דעתם בהגדרת הסוכה דוקא כמבנה עראי (כפי שמפורש בהמשך הגמרא בסוכה) ובהגדרת המבוי על פי מחיצותיו ולא על פי שימושיו.

¹⁵ ניתן בכל אופן להצביע בקצרה על כך שיחד עם הדיון על גובה עשרים, גם דין עשר אמות נלמד על ידי רב מרוחב פתח ההיכל (עירובין ב:). ממילא ברור שיש זהות בין הדעה כי הגובה משפיע על הגדרת המבנה, להנחה כי גם הרוחב המקסימאלי לפרצה מוגדר על ידי מהות עקרונית של רוחב המבנה. לעומת זאת, אין לנו הסבר מסודר בגמרא לאפשרות שונה, אך ניתן להניח שלפי החולקים על רב רוחב המבוי מוגדר על פי מדדים אנושיים כרוחב מקסימלי של פתח, ולא מתוך הגדרות מהותיות. אולי מן החישוב המופיע בנוגע לפסי ביראות: 'שתי רבקות של שלוש שלוש בקר' (עירובין יז:); 'שהן כעשר' לדברי ר"מ (עירובין יט:).

והסכך בגובה המסוגל לראיה¹⁶. לעומתו, רבא רואה במידת הגובה 20 אמה מידה עקרונית שנלמדת מגובה המשכן, וגם כאשר ירצה לנטות לכיוון המחמיר, יעשה זאת במסגרת אמות הקודש בנות ששה טפחים.

הגדרת המבנה

כדי להבין יותר את השיטות השונות, וביחוד את ההבחנה הפרטית בין שיטת רבי זירא לרבא, ננסה להגדיר מחדש את מה שאנחנו מחפשים במבנה המבוי, ובמבנה בכלל.

כאשר באים לסגור שטח, ישנן שתי דרכים להסתכל על השטח הסגור – בחיתוך אופקי דו מימדי, או כצורה תלת מימדית. בשיטת החיתוך האופקי, כל שדרוש לנו כדי לתחם איזור מסוים הוא מחיצות אנכיות. במקרים מסוימים ולדעות מסוימות ניתן יהיה להסתפק רק בסימון השטח, ולא בהכרח בהיקף מלא, אך ברור כי האופן המלא ביותר לסגור את המקום הוא ארבע דפנות שלמות. על פי תפיסה כזו, המבוי אכן פרוץ רק מרוח אחת.

לעומת זאת, בשיטה תלת מימדית, המוקד כבר איננו רק 'שטח', אלא 'חלל'. וסגירה מלאה של חלל תלת מימדי דורשת שש מחיצות. בדרך כלל, הרצפה היא מובנת מאליה¹⁷, מה שמשאיר חמש 'מחיצות' הנדרשות על מנת לסגור חלל ברשות הרבים.

אכן, הסוגיא שדנה במספר המחיצות הנדרשות לסוכה, מעלה גם אפשרות כזו:

תנו רבנן שתיים כהלכתן ושלישית אפילו טפח ר"ש אומר שלש כהלכתן ורביעית אפילו טפח במאי קמיפלגי רבנן סברי יש אם למסורת ור' שמעון סבר יש אם למקרא רבנן סברי יש אם למסורת (ויקרא כג) בסכת בסכת בסכות הרי כאן ארבע דל חד לגופיה פשו להו תלתא שתיים כהלכתן ואתאי הלכתא וגרעתה לשלישית ואוקמה אטפח ר' שמעון סבר יש אם למקרא בסכות בסכות הרי כאן שש דל חד קרא לגופיה פשו להו ארבע שלש כהלכתן אתאי הלכתא וגרעתה לרביעית ואוקמתה אטפח ואי בעית אימא דכולי עלמא יש אם למקרא והכא בהא קמיפלגי מר סבר סככה בעיא קרא ומר סבר סככה לא בעיא קרא (סוכה ו:)

רבי שמעון וחכמים חולקים בברייתא אם סוכה צריכה שלוש מחיצות או שתיים, בנוסף לטפח למשה מסיני. הגמרא משייכת את המחלוקת לדרשת מספר האזכורים של 'סכות' בציווי התורה על החג, מתוך הנחה משותפת כי על פי מספר הסוכות – מספר המחיצות הנדרשות. בין האפשרויות הרבות שמביאה הגמרא לחלוקה הפרטנית בין הדעות, מעלה הגמרא את האפשרות כי למרות שלשניהם סופרים ארבע מחיצות מהפסוקים, חכמים משתמשים באחת מהם לסכך - 'סככא בעיא קרא' – כך שארבע המחיצות הן סכך, שתי דפנות, וטפח. אפשרות כזו מרמזת בדיוק על האפשרות שתפיסת השטח היא תלת מימדית. יתר על כן, ניתן להציע כי גם כאשר לגמרא ברור כי 'סככא לא בעיא קרא' – כלומר אין צורך בהחשבת הסכך כחלק מספירת המחיצות העולות בדרשה, ניתן להבין כי הסכך נלמד אוטומטית משמה של הסוכה, אך עדיין משמש גם כמחיצה נוספת המאפשרת זיהוי חלל הסוכה כסגור.

האפשרות הכפולה הזו להגדיר מבנה, מתבטאת גם במחלוקת של רבי זירא ורבא. שני האמוראים הללו לומדים את גובה עשרים אמה באופן מהותי מן המקדש, אלא שרבי זירא רואה את המבנה השלם, המסוכך ומגן מכל הכיוונים, ועל כן, הגובה הנמדד מגדיר את המחיצה העליונה – התקרה – ובוהן את מקומה כסותמת את חלל המבנה. לעומתו, רבא מגדיר את המבנה קודם כל על פי החתך האופקי שלו – המחיצות. הוא לומד מן המקדש את הגובה המירבי של חלל מבנה: מחיצות גבוהות מדי פוגעות בהגדרת

¹⁶ ניתן להציע כיוון נוסף ומהותי יותר בשיטת אב"י, הבנוי על משמעות ההבדל בין אמה בת חמישה לאמה בת ששה. יתכן, כי אמה בת חמישה שייכת יותר לעולם החברתי האנושי לעומת אמה בת ששה שהיא האמה 'האידיאלית' השמימית. באופן זה, לא רק שאב"י בוחר באמה בת חמישה כדי להחמיר, אלא משום שמלכתחילה גזרת הגובה מבחינתו שייכת לעולם היחסי האנושי ולא לתורה אידאית. זו יכולה להיות גם המחלוקת בין רבי מאיר ורבי יהודה על אמות כלי המשכן – האם כלי המשכן נבנו במתכונת אידאית, או על פי הקשר מציאותי ואנושי יותר. וראוי לעיין.
¹⁷ למעט אולי במחיצה תלויה, או במבוי גבוה שבא למעטו בהגבהת הקרקע. סביר מאד כי המחלוקת שם נוגעות בין השאר בשאלה זו - האם אני מחפש גידור שטחי בלבד, או גם קשר תלת מימדי בין המחיצות לקרקע ו/או לתקרה.

המקום כחלל מגורים בסיסי, והופכות אותו למעין אולם ציבורי, מקום שהפיכתו לראוי למגורים מכריחה פעולות ייחודיות שיקבעו אותו לדירה. הן במבוי והן בסוכה, מבקש רבא להגדיר את ההחלל כאיזור שראוי למגורים רק דרך המחיצות שלו, ללא תלות במעשה או בשימוש.

קורה ולחי – היכר ומחיצה

בעקבות ההבחנות הללו, ניתן להציע הבנה במחלוקת המשולשת בנוגע למהותם של תיקוני המבוי השונים. שתי 'תיקונים' למבוי מוצעים במשנה, על מנת להשלים את הגדרתו כמבנה ואזור עצמאי המותר בטלטול: לחי – מחיצה בגובה עשרה טפחים ובעובי מינימאלי של 'כלשהו', שתוצב כתחילתה של מחיצת הרוח הרביעית, וקורה – פס ברוחב טפח שיוצב על גבי פתח המבוי לרוחבו. במהלך הפרק אנחנו מתוודעים לשלוש שיטות מרכזיות: הראשונה, של רב, הרואה את הקורה כדרך ליצור פתח ומחיצה למבוי, כמו הלחי שיוצר מחיצה רביעית; השנייה מפורשת על ידי רבה בדף יב: שלחי משום מחיצה וקורה משום היכר; והשלישית, גם היא באותו מקום, שיטת רבא שהן לחי והן קורה הם משום היכר בלבד.

	רב	רבה	רבא
קורה	מחיצה	היכר	היכר
לחי	מחיצה	מחיצה	היכר

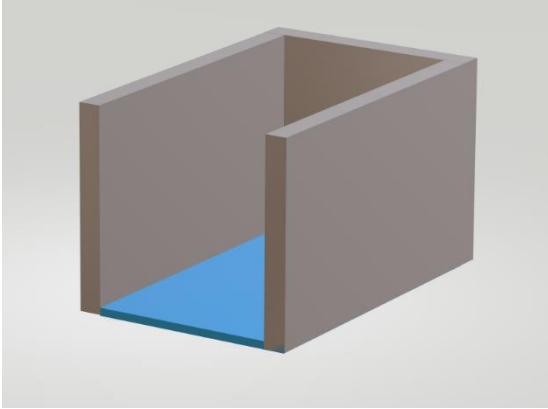
שיטת רבה: נפתח בשיטת רבה הפשוטה להסבר. כפי שראינו, רבה רואה בקורה תיקון טכני בלבד לזיהוי המעבר בין רשות הרבים למבוי. גם לדעתו, כנראה, צורת המבנה נראית בחיתוך אופקי בלבד של המחיצות - אם הגדרנו כי מדאורייתא שלוש מחיצות בלבד מספיקות על מנת לבדל שטח כרשות עצמאית, באים חכמים ומבקשים להוסיף על כך לחי משהו לשם מחיצה רביעית, או לפחות סימן היכר לרוחב המבוי שיסמן את מקום המחיצה (אפשרות זו תסומן באיור מלמעלה כקו מקוקו) על כן, ההבדל בין הקורה ללחי אינו בכיוון התיקון אלא רק באופן – הלחי משמש ממש כמחיצת הרוח הרביעית שתפריד בין המבוי לרשות הרבים, ואילו הקורה רק מסמנת את הנקודה בה עוברים מן החוץ למבוי ולהיפך¹⁸.

שיטת רב: שיטת רב מקבילה בעינינו לרבי זירא בסוכה, ומבוססת על הגדרת מבנה כמרחב תלת מימדי. החלת התפישה התלת מימדית בדיני מבוי, מעלה בעיה גדולה יותר בפרצתו – לא רק מרוח אחת הוא פרוץ, כי אם משתיים! באופן זה ברורה יותר האפשרות הכפולה שקיימת לתיקון המבוי, הן בלחי והן בקורה, ושניהם משום מחיצה: או ששמים לחי המסמל מחיצה רביעית - אז ניתן להסתפק בבליטה כלשהו, שכן רוב התייחוס של המבוי כבר קיים; או קורה, שמשמשת לתחילת סתימת התקרה – אז ידרש טפח בעל חשיבות כיוון שהיא נמצאת בקרן זווית שבין שתי פרצות המבוי¹⁹. אמנם, דיני קורה מתייחסים לא רק לרחבה, אלא גם ליכולת לקבל עליה אריח: הקורה שאמרו רחבה כדי לקבל אריח ... ובריאה כדי לקבל אריח (עירובין יג:). נראה להציע כי מאפיין זה נותן לקורה אפשרות לשמש

¹⁸ כאן ראוי לעמוד על נקודה מסוימת: כפי שהסברנו בשיטה זו בדברי רב נחמן בר יצחק, החיוב ההלכתי בקורה הופך אותה לחלק מהגדרת המבוי. משום כך, אין לראות את ההיכר שלה כממוקד דוקא באדם המטלטל במבוי, שיראה אותה מבפנים ולא יטעה ויצא לרשות הרבים; אלא כסימון וציון של סוף המבוי בעיני האנשים, באופן שיוכר על ידם באופן עקרוני כמקום נפרד; אפילו לבאים מבחוץ. כך מובנת החלוקה בגמרא דף ח: בין 'היכרא מלגו' ו'היכרא מלבר' בתוך שיטת רבה, כדנה בשאלה מאיזה צד עיקר ההיכר להפרדת המבוי.

¹⁹ הסבר זה יבהיר גם את דעת בית שמאי במשנה, הדורשים גם לחי וגם קורה בפתח המבוי: הכשר מבוי ב"ש אומרים לחי וקורה (עירובין יא:). בית שמאי, הדורשים מבנה סגור יותר מאשר בית הלל, מבקשים סימון או התחלה של מחיצה בכל אחת מחמשת צלעות המבנה.

פרצת מבווי

בתלת מימד

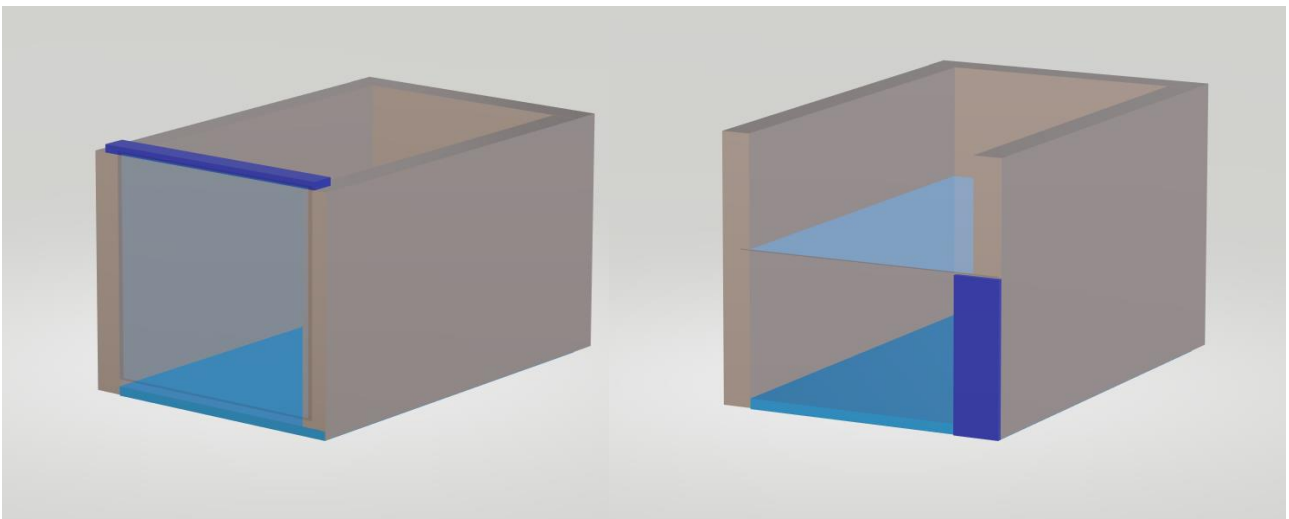

בחיתוך אופקי

לחי וקורה בחיתוך אופקי

לחי וקורה בתלת מימד

גם כתמוכה של קיר דמיוני שיבנה מעליה, ובכך 'לסתום' גם את הרוח הרביעית של המבוי. אם מאמצים הסבר זה, מובנת יותר המימרה הבאה המצוטטת בשם רב:

אמר רבי אילעא אמר רב רחבה ד' אע"פ שאינה בריאה ואם יש לה אמלתרא אפי' גבוהה יותר מעשרים אמה

אינו צריך למעט (עירובין ג.)

בכל אחד מהמקרים שמתאר רבי אילעא, מוציאה הקורה מן הכח אל הפועל את אחד מתפקידיה הפוטנציאליים, ובכך 'משתחררת' מן הצורך לעמוד בדרישות כפולות: כאשר היא רחבה ארבעה טפחים, היא מקבלת מעמד רשמי של מחיצה עליונה. בעקבות זאת כבר אין צורך שתהיה ראויה לקבל אריח, דרישה שקשורה ליכולתה לשמש כמחיצה אנכית. מן הצד השני – כאשר נבנית עליה אמלתרא, היא איננה עוד תומכת פוטנציאלית בלבד של קיר רביעי, אלא בפועל בנוי עליה כבר חלקו של הקיר, מה שמאפשר התייחסות אליה כמחיצה ברוח הרביעית של המבוי, והגדרתו כסגור מארבע רוחות. בעקבות זאת, כבר לא בעייתי שתהיה הקורה גבוהה מ-20 אמה, הגבלה שמתייחסת על פי רב לתקרת המבנה ולא לקירותיו²⁰. יוצא על פי זה שבשיטת רב הקורה דוקא מעולה יותר מן הלחי, שכן היא יכולה לשמש כמחיצה לשתי הפרצות. כל עוד לא הוגדר לה מעמד אחד מהם על ידי מאפיינים מלאים (אמלתרא או רוחב ארבעה) משמשת הקורה כמחיצת ביניים: היא מחיצת ה'תקרה' – המשקוף – של 'קיר' פתח המבוי.

שיטת רבא:

למרות השימוש בקורה לשם 'היכר', נראה כי שיטת רבא קרובה יותר דוקא לרב, ולא לרבה. הן בעקרון שכבר ראינו, בו שניהם מבינים את הגובה כמשפיע על המבנה עצמו, והן בכך שהקורה והלחי משמעותיים מבחינתם באותה המידה. ראינו כבר כי רבא מבין את פסול הגובה כשייך לדפנות המבנה, לפי זה, רבא כנראה קורא את המשנה בשונה ממה שהנחנו עד כה. כשהמשנה אומרת 'מבוי שהוא גבוה למעלה מעשרים אמה' רבא רואה רק את הכתלים הגבוהים, עוד בלי קורה, והוא מבין את הקורה כאמצעי למעט את גובה הדפנות, על ידי כך שתסמן במיקומה היכן תם רשמית גובהה של המבוי²¹. באופן זה משמשת הקורה כהיכר של ציון הגבול העליון של מבוי, ולא גבולו האופקי. הבנה כזו אף מתבקשת מלשון התוספתא: מבוי שגובה מעשרים אמה יתר מפתחו של היכל ה"ז צריך למעט כיצד ממעט נותן עליו קורה מעשרים ולמטה (תוספתא עירובין א,א). על פי התוספתא נראה כי מקור הדין של קורה הוא מן הצורך למעט כתלים של מבוי גבוה. אמנם, דין קורה הוגדר לכל מבוי, אך ניתן להבין זאת כמתבקש מתוך השוואה לדרישת הלחי. גם הקורה וגם הלחי לדעת רבא משמשים להיכר וציון גבול המבוי, אלא שזה מגביל אותו מלמעלה, וזה מציינ את גבולו האופקי. הצורך לסמן את גבולו של המבוי מן הרוח הרביעית, הפרוצה, נובע מן הצורך להגדיר מתי מתחיל ומתי נגמר המבוי²². כך גם בגובה, אפילו אם המחיצות נמוכות מעשרים, כל עוד אין קורה שתסמן את סוף גובהו של המבוי, ניתן לראות אותו כאילו הוא פורץ ועולה עד לשמיים.

²⁰ הסבר זה בעצם מיישב את קושיית הגמרא מרב על רב בדף ג... אכן, כל עוד משמשת הקורה כמשקוף הפתח, אין היא יכולה לגבוה מעל 20 אמה, אפילו יש צורת הפתח. אך ברגע שמקבלת הקורה אמלתרא, אין היא נידונה עוד כפתח המשווה לפתח ההיכל, אלא כקיר רביעי שיוווד וסותם, ועל כן אפשרי בכל זאת לוותר על הגבלת הגובה, ואין צורך לעשות אוקימתא ש'רב תנא הוא ופליג'. האפשרות הזו, שמייחסת לימוד גובה עשרים מפתח ההיכל לעניין קורה המשמשת כתקרה, אינה מתקבלת על הדעת מנקודת מבטו של המקשן – רב נחמן בר יצחק – ולכן הגמרא אינה מתייחסת אליה. זהו הסבר שמתבקש במקומות רבים בהם מוקשית דעתו של מישוה באופן מוחלט, מתוך הנחה שהאמורא שנדחתה דעתו אינו מופתע לחלוטין מן הקושיא, ובודאי יש לו הסבר מתקבל על הדעת מנקודת מבטו.

²¹ באופן דומה ללחי הממוקמת באמצע המבוי. למרות שהמחיצות ממשיכות משני צדדיה, נחשיב את מיקום הלחי במקום הכניסה למבוי ורק ממנו ניתן יהיה לטלטל.

²² כך צריך להבין גם את שיטת רבי יהודה בעירוב רשות הרבים: " יתר על כן אמר רבי יהודה מי שיש לו שני בתים בשני צידי רשות הרבים עושה לחי מכאן ולחי מכאן או קורה מכאן וקורה מכאן ונושא ונותן באמצע אמרו לו אין מערבין רשות הרבים בכך התם קסבר רבי יהודה שתי מחיצות דאורייתא" (עירובין יב:). למרות שהגמרא אומרת שלשיטת רבי יהודה נדרשות רק שתי מחיצות כדי להגדיר מקום כרשות היחיד מדאורייתא ולאסור זריקה לשם מרשות הרבים, דורש רבי יהודה תוספת של לחי בכל צד.

מתוך כך יש להבהיר כי גם מיקומה של הקורה וגובהה של הלחי חשובים. יחד עם סימון הגובה של המבוי, מקומה של הקורה יקבע גם את מיקום הפתח ברוח הרביעית; ומגובהו של הלחי יחול גם היכר מתקן בגובה המבוי.

מאפיינת לשיטת רבא זו, היא דעתו בנוגע לקורה הנמצאת מחוץ לגבולות המבוי. בהקשר של מחלוקת בשאלה האם מותר לטלטל תחת הקורה – כלומר, האם תחת הקורה נחשב תוך המבוי או חוצה לו – עולה בגמרא המקרה הבא:

בעא מיניה רמי בר חמא מרב חסדא נעץ שתי יתירות בשני כותלי מבוי מבחוץ והניח קורה על גביהן מהו א"ל לדברי המתיר אסור לדברי האוסר מותר רבא אמר לדברי האוסר נמי אסור בעינן קורה ע"ג מבוי וליכא (עירובין ח:)
רב חסדא, שלהבנתו האוסרים לטלטל מתחת לקורה רואים בה סימון חיצוני למבוי ולא חלק מהותי ממנו, מאפשר שהקורה תהיה מחוץ למבוי שהרי לכאורה זהו כל שימושה. רבא לעומת זאת, בדעת יחיד, טוען שאף האוסרים ידרשו שהקורה תהיה 'על גבי המבוי'. דרישה זו מציעה כי גם לפי האוסרים, הרואים את הקורה כהיכר מבפנים לסופו של המבוי, יש לקורה שימוש נוסף לציון גובה המבוי, וכדי לסמן זאת נדרש שהיא תהיה 'על גבי'.

בין מבוי לסוכה

פתחנו את המאמר בהבחנה כי דין עשרים אמה הוא דין ייחודי ומשותף למבוי ולסוכה. אמנם, מן המשניות ומן הגמרא והירושלמי, עולה כי ההשוואה בין מבוי לסוכה אינה מסתיימת בדין גובהם, וכי ישנו קשר רוחבי בין דיני מבוי לדיני סוכה: סוגיות רבות מן הפרק הראשון של עירובין מקבילות או מזכירות סוגיות מתחילת מסכת סוכה – העיסוק בדיני מחיצין שחוזר בשניהם²³, דיונים באפשרויות מיעוט גובה המבנה או הגבהת מבנה נמוך²⁴, ושאלת 'היכן מעמידו' על תוספת המחיצות (טפח/לחי)²⁵. בכמה מהן ישנה אף התייחסות ישירה לקשר בין שני התחומים, כגון סכך או קורה שחצים בתוך עשרים²⁶, ובדיון שכבר הזכרנו לגבי אורכם של אמות המידה²⁷. יתכן אף להציע כי זוהי מטרתן של הסוגיות הראשונות במסכת - מדף ב ועד דף ד – לגעת באופי ההשוואה של שני התחומים. ננסה לבחון את יסודות ההשוואה הזו בתוך הדעות השונות באמוראים, לאור הדברים שהעלנו כאן בנוגע לגובה עשרים אמה ולמהות המבנה בכלל. הגמרא בשתי המסכתות, פותחת את הדיון באבחנה לשונית בין שני הדינים הדומים כל כך שראינו בפתיחת המאמר:

תנן התם סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה ורבי יהודה מכשיר מאי שנא גבי סוכה דתני פסולה וגבי מבוי תני תקנתא (עירובין ב.).

הנחת המוצא של הגמרא היא כי יש קשר בין הדינים השווים בשתי המקומות, ומתוך כך היא שואלת על ההבדל הבולט: בסוכה, לשון המשנה 'פוסלת' את הסוכה הגבוהה בנחרצות, ללא ההנחיה לפתרון; ואילו במבוי, המשנה מציעה תיקון – למעט – במקום להגדיר את המבוי כפסול לטלטול. במבט ראשון נראה כי השאלה מכוונת דוקא למשנה זו, שדיניה שווים אך הלשון בה שונה. אולם, מעיון בכלל הפרק הראשון שבכל מסכת, יקל לראות כי הבדל זה נכון לכל אורכם – כלל דיני סוכה בפרק הראשון עוסקים בבחינת מקרי קיצון של סוכות שונות וקביעה מוחלטת לגביהם בלשון בינארית של 'פסול' או 'כשר'. לעומתם, דיני מבוי שבפרק הראשון של עירובין מנוסחים כולם כתקנות: "הכשר מבוי: ... לחי וקורה ... לחי או קורה" "קורה שאמרו – רחבה..." "לחיין שאמרו - גובהן..." ניתן אם כן להבין את שאלת הגמרא

הלחיים בכל צד חיוניות לגידור השטח אותו אנחנו מגדירים מעכשיו כרשות היחיד, כדי לסמן מתי נכנסים או יוצאים ממנו.

²³ סוכה דף ו ובעירובין דף ד

²⁴ סוכה דף ד ובעירובין ה.

²⁵ סוכה ז. ובעירובין ה:

²⁶ עירובין ג.

²⁷ עירובין ג:

כעוסקת בכלל דיני מבוי וסוכה. מדוע לא הגדירה גם המשנה בסוכה באופן חיובי כיצד יש לבנות סוכה? למה לא נוסח הפרק הראשון כך, למשל: "סוכה שאמרה תורה – גבוהה עשרה טפחים ושיש בה שלוש דפנות ושצלתה מרובה מחמתה. סכך שאמרה תורה – כל דבר שגידולו מן הארץ ואינו מקבל טומאה..."? שתי תשובות מביאה הגמרא:

סוכה דאורייתא תני פסולה מבוי דרבנן תני תקנתא ואיבעית אימא דאורייתא נמי תני תקנתא אלא סוכה דנפישין מיליה פסיק ותני פסולה מבוי דלא נפיש מיליה תני תקנתא (עירובין ב.).

התשובה הראשונה, מתבססת על הבדל עקרוני בין סוכה למבוי ועושה הפרדה ביניהם, על בסיס מקורם – זה דאורייתא וזה דרבנן. הבדלה זו מאפשרת זיהוי של חילוק עקרוני בין דיני דאורייתא ודרבנן, או לפחות בין דיני המבוי לסוכה, לגבי אופי ההתנסחות הראוי להם. התשובה השנייה, מציעה כי אמנם הדינים במהותם שווים והן במבוי והן בסוכה ראוי היה לנסח הכל בלשון תקנה, אך למעשה יש ביניהם הבדל מקרי של כמות הדינים, המשפיע על יעילות הצגתם במשנה.

יתכן שהדיון הזה, שנראה על פניו כהבדל טכני או לשוני בלבד, מרמז על שתי אפשרויות מהותיות לראות את היחס בין שני המבנים הללו. יתכן שמאחורי הדיון התמים של הגמרא מסתתרת התייחסות לשאלת בסיס בהגדרת מקום: האם המבנה צריך להגדיר את עצמו באופן חיובי או שמא המבנה מוגדר על ידי שלילה של היותו שטח פתוח. באפשרות הראשונה, יש צורך בתיחום משמעותי יותר של השטח, שיסייע לגדר ולהגדיר את האיזור אותו מבודדים. לאפשרות הזו יתאים המינוח 'תקנתא', בתור מכוון לפעולה אקטיבית שנועדה ליצור כאן מבוי או סוכה. באפשרות השנייה, ניתן להסתפק במחיצות ש'שוברות' את פריצת השטחים הפתוחים מסביב, גם ללא היקף מלא של האיזור. לאפשרות הזו תתאים שיטת הפסילה, המגדירה את המבנה הכשר על פי שלילת המקומות בהם הוא פסול או פרוץ מדי.

אם נאמץ ראייה זו, ניתן להציע שישנה 'מחלוקת' בין שני התירוצים המבדילים את דיני המבוי מדיני סוכה. מוסכם על שניהם כי מטרת דיני מבוי, דרבנן, היא ליצור הגדרה חיובית לשטח הפנימי שלו. אך החילוק ביניהם ממוקד בסוכה ובדיני דאורייתא, בשאלה האם באופן עקרוני הם שייכים לעולם ה'תקנתא' של יצירת מבנה חיובית, או לעולם הפסול, העוסק בחציצת מקום מסביבתו. שתי האפשרויות הללו באות לידי ביטוי בהמשך, בהסבר הגמרא לשיטת בית הלל:

ב"ה אומרים או לחי או קורה. לימא קא סברי ב"ה שלש מחיצות דאורייתא לא לזרוק משתים הוא דמחייב טלטל עד דאיכא שלש (עירובין יא:)

ראשית מציעה הגמרא לומר שבית הלל מפרידים בין דאורייתא לדרבנן, ממש כמו האפשרות הראשונה שראינו. על פי הצעה זו, מספיקות שלוש מחיצות מדאורייתא כדי להגדיר מבנה, ואילו רק מדרבנן ישנה דרישה לתוספת של לחי או קורה. בסוכה למשל, ניתן להסתפק בשלוש דפנות, אחת מהן טפח בלבד, ללא לחי נוסף או קורה, ובלי להחשיב את הסכך בספירת המחיצות. שיטה זו תתאים לשיטות רבה ורבא כפי שהוצגו כאן, הרואות את המחיצות בתור הדרישה הבסיסית לתיחום והגדרת שטח מבנה, ואילו הקורה והסכך הם תוספת נפרדת שאינה מהווה חלק מהותי מהמבנה, גם אם היא מרכזית בקיום המצווה. יוצא שישנו פער בין סוכה למבוי, שבעוד המבוי מדרבנן דורש שטח 'מתוקן' יותר מהמבנה הבסיסי בעל שלוש המחיצות, הסוכה דורשת רק שטח 'כשר'.

לעומת זאת, הגמרא מציגה גם הסבר אחר בשיטת בית הלל, לפיו ההבדל בין שתי מחיצות לשלוש אכן קיים, אבל הוא אינו מתחלק על פי דאורייתא ודרבנן, אלא על פי המטרה לשמה אני מגדיר את המקום. על פי אפשרות זו, ניתן להסתפק בשתי מחיצות בלבד - החוצצות את השטח מן החוץ - כדי להפריד את השטח מרשות הרבים ולהפכו לרשות נפרדת לעניין הוצאה מרשות לרשות. אבל בשביל ליצור מקום חשוב מספיק לעניין טלטול, גם מדאורייתא²⁸, ישנה דרישה למבנה חיובי סגור – של 'תקנתא' – בעל שלוש מחיצות. הגדרת מקום החשוב לעניין טלטול, כפי שעולה מן הגמרות בעירובין, תלויה בהגדרתו

²⁸ המשמעות מדאורייתא תבטא במבוי מפולש – רשות הרבים – שניסו לערבו בלחיים בלבד מכל פתח. למרות שיש למבוי הזה שתי מחיצות, יתחייב בו האדם על טלטול.

כמקום הראוי או משמש לדירה²⁹. מכאן שעל פי שיטה זו אפילו מדאורייתא כדי שמקום יחשב דירה צריך שיהיו בו שלוש מחיצות. אם כן, גם בסוכה, שהיא מקום דירה, ידרשו שלוש מחיצות וניסוח הלכות כ'תקנתא'! שיטה זו מתאימה לשיטת רב ורבי זירא, הדורשים גם מהסוכה להיות מקום סגור ומוגן מכל צדדיו.

אמנם, למעשה יש לשאול – כיצד לדעתם מתאפשר המצב שיש בסוכה רק שתי מחיצות וטפח, כאשר במבוי נדרשות שלוש מלאות לפחות על מנת להגדיר דירה? נזכיר כעת, כי לשיטת רב הגדרת המבנה היא תלת מימדית, וכוללת בתוכה את הסכך כמחיצה! אם כן, יוצא שלפני הטפח הנוסף, אכן ישנן בסוכה שלוש מחיצות מלאות – שתי דפנות בתוספת תקרת הסכך – והיא פרוצה משתי רוחות. הגמרא גם שואלת היכן מסייע הטפח הנוסף: 'ואותו טפח היכן מעמידו? אמר רב: מעמידו כנגד היוצא' (סוכה ו:). 'כנגד היוצא', באופן פשוט ובהתחשב במה שראינו עד כה, משמעו ממול החלק החיצוני של אחת המחיצות, היכן שאדם 'יוצא' מן הסוכה. באופן זה, כמו שראינו בקורת המבוי, הטפח לא רק מרמז על מחיצה שלישית, אלא מסמן גם את מקומה המוגדר של המחיצה הבאה, וממסגר את צורת הסוכה התלת מימדית.

כדי להשלים את התמונה, נשאר רק לקחת את צורת הסוכה הזו, עם הטפח הנוסף לה בהלכה למשה מסיני, ולהטות את כולה ב90 מעלות. לאחר ההטיה הופכת הסוכה למבוי, ואותו הטפח הנוסף בסוכה, משמש פתאום כקורת המבוי, שגם רחבה טפח. לשיטת רב, ההשוואה בין דיני סוכה למבוי מצד צורת המבנה שלהם היא השוואה מלאה! רק ה'אילוץ' של ריבוי הדינים המורכבים בסוכה, גרם למשנה להתנסח שונה שם ולדבר בלשון בינארית של 'פסול' ו'כשר'.

בירושלמי על משנתנו גם כן מתייחסים לקשר הזה שבין מבוי וסוכה, ואף טוענים במפורש כי בדעת התנאים, דין סוכה ודין מבוי דין אחד הם: "הוא דעתיה דר' יודה בסוכה הוא דעתיה במבוי הוא דעתיה דרבנן בסוכה הוא דעתיה במבוי" (ירושלמי עירובין א, א). עם זאת, הירושלמי כן מציג רשימה של דינים בהם 'לא דמיא', והדין במבוי ובסוכה יהיה שונה. נעבור על כמה מהם, ונראה כי אין הם משקפים פער עקרוני, אלא רק את ההבדל שבין היות שתי הפרצות בסוכה בצדדים, לעומת המבוי בו הפרצות כוללות את התקרה ורוח אחת בלבד:

יש דברים כשירים בסוכה ופסולין במבוי כשירין במבוי ופסולין בסוכה:

דוקרנין כשירין בסוכה ופסולין במבוי ותני כן הביא ארבעה דוקרנין וסיכך על גביהן סוכה כשירה מבוי פסול הדא דתימר בגבוהין ג' למעלה מכותלי המבוי אבל אם אינן גבוהין ג' מכותלי המבוי כשר בשאין בהן רוחב ארבעה אבל אם יש בהן רוחב ארבעה אפילו גבוהין כמה כשר (ירושלמי עירובין א, א)

למרות הדמיון במבנה התלת מימדי בין מבוי לסוכה, ודאי שמחיצת התקרה המלאה שיש בסוכה שונה ממקבילתה האופקית. תקרת מבנה, במקרה רגיל, יכולה להיות רחוקה ממחיצותיו - כגון אותה סוכת מלכים שדפנותיה אינן מגיעות לסכך³⁰. ההסבר הפשוט לכך הוא בהיות התקרה מתייחסת אל השטח שמתחתיה, לא כגודרת אותו, אלא כחוסה עליו. פעולה זו יכולה להתבצע גם ממרחק רב או לפחות עד 20 אמה, שלא כמו מחיצה אופקית, שיוצרת תיחום לשטח אותו היא גודרת, והתרחקותה מן המחיצות האחרות יוצרת פרצה וניתוק בהיקף השטח. אם כן, מרחקו של הסכך מן הדפנות אינו פוסל את מבנה הסוכה.

לעומת זאת, במבוי צד הקירוי הוא צד פרוץ בעיקרו. הקורה משמשת שם בעיקר כהיכר לגבולות המבנה, או כ'שם מחיצה' בלבד, ואין היא חשובה מספיק כדי למלא את תפקידה גם במרוחק מדפנות המבוי. לכן עליה להיות קרובה עד כדי נגיעה או 'לבוד' מן הדפנות.

²⁹ דוגמא לכך היא בקרפף מעל לבית סאתים. על פי רבי יוחנן בדף צ:; הקרפף נחשב רשות היחיד לעניין זריקה – הוצאה מרשות לרשות – אך אסור בטלטול עד שיוקף לשם דירה.

³⁰ מעשה בהלני המלכה – סוכה ב:

סוכה אל מול מבוי בחיתוך אופקי

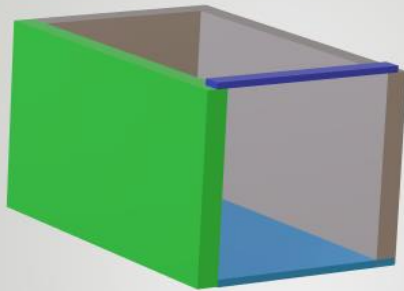

מבוי

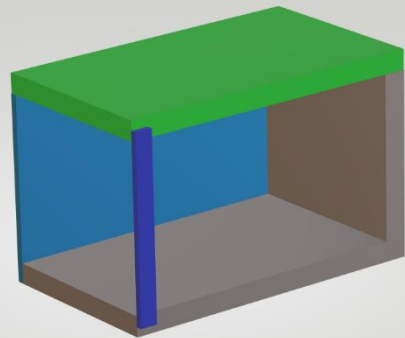

סוכה

סוכה אל מול מבוי בתלת מימד

מבוי

סוכה

ההוכחה לכך שזהו מקור החילוק בין מבוי לסוכה בדין זה, באה בסיוג הדין בירושלמי – אם הקורה תהיה רחבה ארבעה טפחים, הרי שהיא מקבלת דין של מחיצה מלאה בפני עצמה ויכולה להתייחס למבנה שתחתיה גם ממרחק, כמו הסכך³¹.

הבדל נוסף שמביא הירושלמי לדוגמא הוא ביטוי לדברים שכבר נגענו בהם: דפנות כשירות בסוכה ופסולות במבוי ותני כן שתים כהילכתן ושלישית אפי' טפח כשר רבי חייה בשם ר' יוחנן שתים של ארבעה ארבעה טפחים ושלישית אפילו טפח כשר ובמבוי עד שיהא מגופף מארבע רוחותיו (שם) הסוכה, שהמחיצה העיקרית שהופכת אותה לדירה היא הסכך, אינה צריכה תיחום נוסף מעבר לשתי מחיצות המבדילות אותה מסביבתה, והטפח המסיע להגדרתה ותיחומה התלת מימדי. המבוי, לעומת זאת, אינו מקורה כלל ועל מנת להפוך לשטח הראוי לדירה (לטלטל בו), עליו להיות מתוחם במחיצות כדירה – שלוש לפחות וגיפוף לחי מרוח נוספת. באופנים דומים ניתן להסביר גם את ההבדלים הנוגעים לרוחב הסוכה והמבוי, ולקירויים.

סיכום

התמקדנו בדין גובה המבוי והסוכה. פתחנו במחלוקת לגבי מקורו ומשמעותו, וראינו כי לשיטה אחת, גובה זה הוא מהותי, ונלמד מן הפסוקים על המקדש, ואילו שיטה שניה רואה אותו כגובה שנקבע במדדים אנושיים מתוך בעיה טכנית שהוא יוצר בקשר עין. הצענו כי ישנה זהות בין התפישות השונות במבוי גם למחלוקת בנוגע לסוכה, ובשניהם עומדת החלוקה בין הפסול המהותי במבנה, לבין הבעיה הטכנית האנושית. לחלוקה הזו הוספנו מחלוקת אפשרית בהגדרת מבנה הנוגעת לשאלה האם ניתן להחשיב את התקרה כחלק מספירת המחיצות שלו. המחלוקת המשולשת שנוצרה התאימה גם לדעות השונות לגבי משמעות התיקון של המבוי בלחי ובקורה.

לבסוף, בחנו את היחס בין מבוי לסוכה לאור הנקודות השונות שלמדנו, וזיהינו כי גם כאן מגיעה המחלוקת, ובוחנת את רמת הדמיון שבין הדרישות מן המבוי דרבנן ומן הסוכה דאורייתא, אך עם זאת, נראה כי הן במבוי והן בסוכה מתמודדת הגמרא עם אותם אתגרי הגדרה של מבנה.

³¹ במהלך הכתיבה האירו את עיני כי יתכן שהירושלמי מתייחס בסיוג לא לרוחב הקורה, כי אם לרוחב הדוקרנין. אם כן, אמנם לא תהיה זו בהכרח הוכחה לשיטתנו, אך אין זה סותר אותה עדיין. כל עוד הדוקרנין רחבים ארבעה, הריהם חלק מהותי מן המחיצות של המבוי והצמדת הקורה אליהם מועילה לתיקונו.